

מסמך רקע בנושא:
נוער מנותק במגזר הערבי

מוגש לוועדה לזכויות הילד

כתיבה: נעמי מי-עמי, עובדת מחקר ומידע

אישור: שמוליק חדד-חזקיה, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

ידי באדר תשס"ד

7 במרס 2004

רקע

מסמך זה נכתב לקראת דיון בוועדה לזכויות הילד, ביום 9 במרס 2004, בנושא: נוער מנותק במגזר הערבי.

מצב הנוער המנותק קשור ישירות לבעיית הנשירה מבתי-הספר ולהעדר מסגרות טיפול, חינוך משלים והכשרה מקצועית בקהילה. לפיכך, במגזר הערבי הבעיה יותר חמורה מאשר במגזר היהודי, שכן ההשקעה במשאבים ובחינוך בכלל במגזר הערבי נמוכה יחסית.

נתונים

נוער מנותק מוגדר כנוער אשר אינו מצוי במסגרת לימודית ו/או תעסוקתית מלאה. תחת הגדרה זו נכללים גם בני-נוער אשר עובדים עד 10-12 שעות בחודש בעבודות מזדמנות. לפיכך, קיימת בעיה לעקוב אחר בני נוער מנותקים ומספרם הכללי אינו ידוע.

על-פי משרד החינוך, נושר הוא נער או נערה בגיל חינוך חנם (5-17) שאינם לומדים בבית-ספר הנתון בפקוח משרד החינוך. הנשירה הגלויה היא תוצאה של תהליך מתמשך. היא מתרחשת בדרך-כלל לאחר תקופה ארוכה של נשירה סמויה - שמאפייניה הם היעדרויות תכופות, תחושות של ניכור כלפי בית-הספר, דחייה חברתית, התנהגות אלימה וכד'.¹

על-פי נתוני משרד החינוך, כ-24,500 בני-נוער נושרים מדי שנה מכיתות ט'-יב' (על-פי מקורות אחרים מדובר בערך על 30,000 בני-נוער בגילים 14-17). אחוזי הנשירה והניתוק גבוהים במיוחד בקרב גילאי 16 ומעלה, ובקרב אוכלוסיית הערבים, העולים והחרדים.²

שיעורי הנשירה הגלויה בקרב בני-נוער ערבים גבוהים הרבה יותר משיעורי הנשירה בקרב יהודים.³

במערכת החינוך הערבי באים לכיתה י"ב רק כ-66% מבני ה-17 (לעומת 90% מהיהודים).

נשירה שנתית של תלמידים בכיתות ט'-י"א בשנת תשס"א

חינוך ערבי	חינוך עברי	כל האוכלוסייה	
7,030	16,010	23,040	מספר הנושרים
12%	6%	7%	שיעור הנושרים

¹ דוח המחקר: הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני-נוער, יוני 2001.

² חיים להב, מנהל תחום קידום נוער, מכתב, 28 בדצמבר 2003.

³ דוח המחקר: הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני-נוער.

בני נוער ערבים בני 15-17 שאינם לומדים ואינם עובדים, לפי דיווח עצמי בסקרי כוח-אדם (באחוזים)

שנה	אינם לומדים	אינם לומדים ואינם עובדים
1989	31.3	23.6
1990	29.9	21.5
1991	28.1	20.9
1992	29.8	22.1
1993	25.8	18.7
1994	27.4	20.2
1995	27.0	19.2
1996	27.4	19.8
1997	20.1	16.2
1999	17.5	14.3

בשנת 1999, אחוז בני-הנוער שאינם עובדים ואינם לומדים, כלומר, אלה המנותקים ממסגרת כלשהי, עמד על 7.5% מכלל האוכלוסייה. בסוף שנת 2001, 5.5% מקרב בני-הנוער היהודים ו-14.3% מבני-הנוער הערבים היו מנותקים. אחוז הבנות המנותקות גבוה מאחוז הבנים המנותקים (16.8% בנות לעומת 13.8% בנים). ממצאים אלה מצביעים על כך שאף שאחוז הנושרות נמוך יותר מאחוז הנושרים, השלכות הנשירה על הבנות עלולות להיות חמורות יותר, מכיוון שהן נותרות בבית ללא מסגרת של עבודה או לימודים.⁴

נוער מנותק והתנהגות שולית

במחקרים רבים עולה הקשר בין התנהגות שולית, בעיקר עבריינות ושימוש באלכוהול ובסמים, לבין נשירה ממערכת החינוך הרגילה. נמצא כי כ-45% מבני-הנוער שבטיפול היחידות לקידום נוער שיצאו מבתי-הספר הרגילים, הן היהודים הן הערבים, היו מעורבים בפלילים בתקופה כלשהי. אחוזים אלה גבוהים בהרבה משכיחות המעורבות בפלילים של בני-נוער בקרב כלל האוכלוסייה.

- ל-38% מבני-הנוער המנותקים יש תיקים פליליים.
- למעלה מ-45% מבני-הנוער המנותקים היו מעורבים בפעילות עבריינית.

⁴מרכז מחקר ומידע של הכנסת וגוינט-מכון ברוקדייל, הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני נוער: דוח מחקר, ירושלים 2001.

- 25% מהמנותקים משתמשים בסמים בתדירות של לפחות פעם אחת בחודש.
- למעלה מ-36% מבני-הנוער המנותקים התנסו בסמים לפחות פעם אחת בשנה האחרונה.⁵

נוער מנותק ברשויות המקומיות הבדואיות בנגב⁶

רמת התשתיות וההשקעה בהן בבתי-הספר ביישובים הערביים נמוכה מזו שבמגזר היהודי. במערכת החינוך הבדואית מצב התשתיות הוא הקשה ביותר, ובייחוד ביישובים הלא-מוכרים:

- יש מחסור בחדרי לימוד, הגורם לצפיפות רבה בכיתות;
- רבים מהמבנים של בתי-הספר טעונים שיפוץ יסודי וטיפול בליקויי בטיחות;
- בחלק מבתי-הספר אין אספקה תקינה של מים וחשמל;
- ביישובים הלא-מוכרים אין בית-ספר תיכון, והתלמידים נאלצים לנסוע לבית-ספר הנמצא רחוק ממקום מגוריהם.⁷

מצב הנוער המנותק קשור ישירות להעדר מסגרות טיפול, חינוך משלים, בילוי והכשרה מקצועית בקהילה. בני-נוער אלה משוטטים ביישוביהם בחוסר מעש, המלווה בתחושות קיפוח והתמרמרות כלפי הממסד, אשר מדרדרים אותם בקלות למצבי פשיעה ולהתנהגות עבריינית.⁸

הטיפול בבני-נוער מנותקים

בני-נוער מנותקים מטופלים בשתי מסגרות עיקריות: במשרד הרווחה ובמשרד החינוך, התרבות והספורט.

משרד הרווחה - השירות לנוער ולצעירים⁹

השירות לנוער ולצעירים מטפל בבני-נוער גילאי 14-18 ובצעירים בני 18-25 השרויים במצוקה, ובהם יחידים שנפלטו או נשרו ממסגרת פורמלית, המתגודדים בחבורות ומשוטטים בבטלה. המאפיינים של בני-הנוער המטופלים במסגרת השירות הם אלה: בני-נוער שנפלטו ממערכת החינוך והם אינם שוהים בה לפחות שנה; בני נוער שמתקשים להשתלב בתחום ההכשרה המקצועית והעבודה; בני-נוער שבשל נתוניהם האישיים צה"ל אינו מגייסם, או שהם בעלי נתוני חיול נמוכים, הסובלים מבעיות אישיות ומשפחתיות.

מטרות הטיפול בבני-הנוער ובצעירים הן: לעורר בהם מודעות למצבם ולהביאם למימוש הפוטנציאל הגלום בהם באמצעות שינוי עמדות, שבעקבותיו יהיה מעבר מדפוסי התנהגות עבריינית ואנטי-חברתית להתנהגות נורמטיבית; להכשיר את הנערים והצעירים לשימוש בשירותים שמציעה הקהילה; לשלבם

⁵ חיים להב, נוער מנותק: התופעה ודרכי ההתמודדות, ירושלים 2003 (מצגת).

⁶ מרכז מחקר ומידע של הכנסת, הישגים לימודיים במגזר הערבי. כתבה: נעמי מי-עמי, 2003.

⁷ ראה: מטה המאבק של החינוך הבדואי בנגב, החינוך הערבי הבדואי בנגב: לקראת שנת 2001, באר-שבע 2000.

⁸ יוסי כורזים, ילדים בסיכון ברשויות המקומיות הבדואיות בנגב, ירושלים 2003.

⁹ יצחק פרידמן; אורית בנדס-יעקב, עבודת היישוג בשירות לנוער וצעירים במשרד הרווחה והרווחה, מכון הנרייטה סאלד ומשרד הרווחה, ירושלים 2003.

בלימודים, בהכשרה מקצועית ובעבודה בהתאם לכישוריהם האישיים, ולהפוך אותם לחלק יצרני מן הקהילה שבה הם חיים.

השירות יוצא "אל השטח" ומאתר את הנערים, מתוך הנחה שהם לא ימצאו את דרכם אל המשרדים, אולי משום שאין הם יודעים על השירותים החברתיים הספציפיים העומדים לרשותם, או שהם אינם מעוניינים או אינם בשלים להיעזר בהם בשל הניתוק המתמשך שהם שרויים בו. תפקידו של עובד השירות לנוער ולצעירים הוא אפוא לאתר את בני-הנוער והצעירים הנזקקים לסיוע ולהפוך אותו לאפשרי בעבורם. העובדים דיווחו במחקר, כי הם מקדישים כחמישית מזמן עבודתם ליישוג מעשי – כלומר להגיע אל הנוער בשטח (reaching-out), וכשליש מזמן עבודתם - לעבודה טיפולית עם בני-הנוער שאותרו.

במגזר הערבי, כאמור, יש שיעורי נשירה גבוהים יחסית של בני-נוער מבתי-הספר, והסיכון לנוער זה גדול בגלל המחסור בשירותי רווחה ומניעה, בשירותי חינוך לא-פורמלי, במסגרות תרבותיות וחברתיות לשעות הפנאי ובהזדמנויות תעסוקה הולמות. פעילות השירות לנוער ולצעירים בקרב המגזר הערבי נשענת על אותם עקרונות הנהוגים בטיפול בנער היהודי. השירותים הניתנים הם: עבודה אישית וקבוצתית, פעילות פנאי, סיוע באיתור תעסוקה מתאימה, תוכניות התערבות ומניעה בתחומי האלימות, הסמים והעבריינות, תיווך בין בני-הנוער לבין משפחותיהם ופעילות קהילתית.

משרד הרווחה - השירות לטיפול בנפגעי סמים¹⁰

בני נוער מנותקים המשתמשים בסמים באופן קבוע, או המוגדרים כמכורים, מופנים על-ידי היחידה לקידום נוער ליחידות טיפול במסגרת משרד הרווחה.

השירות לטיפול בנפגעי סמים פועל במסגרת היחידות העירוניות בצפון ובמרכז המטפלות במגזר הערבי ובמגזר היהודי, כמו: עיריית רמלה, עיריית לוד ועיריית נצרת. היחידה לקידום נוער ביפו מפנה נוער המשתמש בקביעות בסמים לעמותת "אל סם", שמצויה תחת פיקוחו של משרד העבודה והרווחה.

השירות לטיפול בנפגעי סמים מקבל בני-נוער שפונים באופן עצמאי, או שמופנים על-ידי יחידות אחרות המטפלות בנער, כגון: יחידות קידום נוער, שירות מבחן וכדומה. נוסף על כך, יחידת הטיפול של משרד הרווחה בעצמה מאתרת בני-נוער מנותקים באמצעות שיתוף פעולה עם בתי-ספר ועם יחידות קידום נוער עירוניות.

השירות מעניק לבני-הנוער טיפול 'רגיש תרבות'. דהיינו, מתייחס לנער בהתאם לתרבותו. כמו כן, השירות מנסה להקל על בני-הנוער את הפנייה דרך כל המערכות. הוא מנסה לבנות מערך המטפל בנער מנותק ובנוער שאינו מצוי בקשר עם מסגרת כלשהי לכל יישוב באופן ייחודי. בכל יישוב הוקמה ועדת היגוי, שמורכבת מנציגי ארגונים שונים, המטפלים בנער באותו יישוב, כמו מינהל רווחה, מתאם סמים, היחידה לקידום נוער וכיוצא בזה.

¹⁰מרכז מחקר ומידע של הכנסת, נוער מנותק במגזר הערבי – שימוש בסמים בנצרת, ברמלה, בלוד וביפו. כתבה: אנדריאה סנדרוביץ, 2002.

משרד החינוך, התרבות והספורט - מינהל חברה ונוער, תחום קידום נוער¹¹

התחום לקידום נוער פועל לפיתוחם ולקידומם של שירותים חינוכיים-טיפוליים, כמענה לצורכיהם של בני-נוער בסיכון ובני-נוער מנותקים. בתחום זה נעשות פעולות במסגרת הרשויות המקומיות, הכוללות מתן שירותי חינוך וטיפול אישי על-ידי מדריך לקידום נוער, מתן שירותי השלמה וקידום ההשכלה, מתן שירותי חינוך חברתי-ערכי ושירותים לפיתוח מיומנויות מקצועיות.

בהגדרת "מנותקים" בתחום קידום נוער נכללים בני-נוער גילאי 14-18 שנשרו והתנתקו מכל מסגרות החינוך הפורמליות המוצעות לבני גילם בקהילה.

התוכניות הייחודיות העיקריות אשר פותחו על-ידי תחום קידום נוער ומכוונות לנוער מנותק כוללות: תוכניות להשלמת השכלה ושילוב מחדש (תוכנית היל"ה); תוכניות הכנה ללשכת גיוס ולשירות בצה"ל; תוכניות לחינוך חברתי ערכי (כגון מניעת שימוש בסמים); תוכניות של"ח לנוער מנותק (סמינרים ציוניים, בתי-ספר שדה וקורסי הישרדות); תוכניות לפיתוח מנהיגות ופעילים בקהילה וקורסים מקצועיים לפיתוח הפוטנציאל האישי ולמימוש.¹²

הטיפול ביחידה לקידום נוער מתמקד בטיפול בנוער בסביבתו הטבעית. "המדיניות המנחה את העבודה הינה: מניתוק לשילוב, על בסיס שיטת ה-Reaching Out". כל מדריך מטפל בשכונות שעליהן הוא מופקד בצורה אינטגרטיבית. תפקיד המדריך הוא ללוות אישית את הנער או הנערה, להפנות אותם לפרויקט היל"ה, ליצור קשר עם "משאבי הקהילה שיש להם נגיעה עם הנוער" וכיוצא בזה. במסגרת פרויקט היל"ה לומדים נערים ונערות שמגיעים עם יכולות לימודיות נמוכות ועוברים תהליך לימוד פרטני. צורת לימוד זו היא אפקטיבית יותר ואינה פוגעת בביטחונם העצמי של התלמיד. בפרויקט היל"ה קיימים כמה מסלולים: בסיסי, שמונה שנות לימוד, עשר שנות לימוד ובגרות.

שירותי קידום נוער פרוסים כיום ב-120 רשויות מקומיות. כוח-האדם המתוקצב, המופעל והמפוקח על-ידי משרד החינוך כולל 88 משרות מנהלי יחידות לקידום נוער, 45 משרות רכזי השכלה לנוער מנותק, 142 משרות עובדי קידום נוער, 1,250 מורים בשעות אפקטיביות, 38 עובדי נוער עולה בסיכון, יוצא חבר-העמים, ו-26 עובדי נוער עולה בסיכון, יוצא אתיפיה.

סה"כ מקבלים שירות בשנה 16,600 בני-נוער, מתוכם - כ-8,900 בני-נוער מנותקים.

- כ-4,000 בני-נוער משלימים השכלה ורוכשים מיומנות בתוכנית היל"ה;
- כ-1,300 בני-נוער משולבים מחדש במערכת החינוך;
- כ-2,500 בני-נוער משולבים בתוכניות הכנה לגיוס ושירות בצה"ל;

---

¹¹ חיים להב, מנהל תחום קידום נוער, מכתב לגבי רות אוטולנגי ולמר שמואל הר-נוי, משרד החינוך, 28 בדצמבר 2003.

¹² פ' כאהן -סטרבצ'ינסקי, ט' דולב וא' שמש, סקר בני נוער בטיפול היחידות לקידום נוער שבפיקוח מינהל חברה ונוער, במשרד החינוך, התרבות והספורט: מאפיינים, צרכים ומענים, דוח מחקר, הוצאת גוינט - מכון ברוקדייל, ירושלים 1999.

- כ-1,200 בני-נוער לוקחים חלק בפעילות התנדבותית בקהילה;
- כ-3,800 בני-נוער משתתפים בתוכניות של"ח (שדה, לאום, חברה) לנוער מנותק;
- כ-3,000 בני-נוער לוקחים חלק בפעילויות להפחתת התנהגויות סיכון (סמים, אלכוהול, עבריינות וכו');;
- כ-500 בני-נוער משלימים השכלה במעונות חסות ובכלא "אופק" לנוער.

בני-נוער המטופלים במסגרת תחום קידום נוער לפי מגזרים

ותיקים	57%
המגזר החרדי	7%
עולים מחבר המדינות	19%
עולים מאתיופיה	5%
המגזר ערבי	10%
המגזר דרוזי	1%
המגזר בדואי	1%
המספר הכללי של מקבלי הטיפול	16,600 בני-נוער

מקורות

ספרים ודוחות מחקר

הלשכה מרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי, 1999-2002.

כורזים יוסי ודולב טלל, ילדים ובני-נוער בסיכון באוכלוסייה הערבית במחוז חיפה והצפון, ירושלים 2002.

כורזים יוסי, ילדים בסיכון ברשויות המקומיות הבדואיות בנגב, ירושלים 2003.

מטה המאבק של החינוך הבדואי בנגב, החינוך הערבי הבדואי בנגב: לקראת שנת 2001, באר-שבע 2000.

מרכז מחקר ומידע של הכנסת וגוינט - מכון ברוקדייל, הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני נוער: דוח מחקר, ירושלים 2001.

פרידמן יצחק; בנדס-יעקב אורית, עבודת היישוג בשירות לנוער וצעירים במשרד העבודה והרווחה, ירושלים 2003.

מצגת

להב חיים, נוער מנותק: התופעה ודרכי התמודדות, ירושלים 2003.

מכתב

להב חיים, מנהל תחום קידום נוער, מכתב לגב' רות אוטולנגי ומר שמואל הר-נוי, משרד החינוך, 28 בדצמבר 2003.

מסמכי המרכז למחקר ולמידע

מרכז מחקר ומידע של הכנסת, הישגים לימודיים במגזר הערבי. כתבה: נעמי מי-עמי, 2003.

מרכז מחקר ומידע של הכנסת, נוער מנותק במגזר הערבי – שימוש בסמים בנצרת, ברמלה, בלוד וביפו. כתבה: אנדריאה סנדרוביץ, 2002.